TADBIRKORLIK STRUKTURASIDA HUQUQIY NIGILIZMNI BARTARAF ETISH VA IQTISODIYOTNI ERKINLASHTIRISHNING MA’MURIY-HUQUQIY DETERMINIZMI

So‘fiyev Abduhakim Abdulazizovich
Farg‘ona davlat unversiteti
sufiyevabduhakim474@gmail.com

Annotatsiya: *Bozor munosabatlarini erkinlashtirish sharoitida tadbirkorlik subyektlarining huquqiy madaniyatini yuksaltirish qonuniyatlari tahlil qilingan. Inklyuziv iqtisodiy institutlar va “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun normalari asosida huquqiy nigilizmni bartaraf etish, subyektlarning huquq va majburiyatlari mutanosibligini ta’minlash hamda fikr erkinligi determinizmi bo‘yicha tizimli tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Tadbirkorlik, huquqiy nigilizm, erkinlashtirish, determinizm, ma’muriy-huquqiy, inklyuziv bozor, Lex.uz, huquqiy madaniyat, fikr erkinligi, majburiyatlar.*

Аннотация: *Анализируются закономерности повышения правовой культуры субъектов предпринимательства в условиях либерализации рыночных отношений. На основе инклюзивных экономических институтов и законодательных норм выдвинуты системные рекомендации по устранению правового нигилизма, обеспечению баланса прав и обязанностей субъектов, а также детерминизму свободы мысли в бизнесе.*

Ключевые слова: *Предпринимательство, правовой нигилизм, либерализация, детерминизм, административно-правовой, инклюзивный рынок, Lex.uz, правовая культура, свобода мысли, обязанности.*

Abstract: *The regularities of enhancing the legal culture of entrepreneurial entities under conditions of market relations liberalization are analyzed. Based on inclusive economic institutions and legal norms, systemic recommendations are provided for eliminating legal nihilism, ensuring the balance of rights and duties of entities, and the determinism of freedom of thought.*

Keywords: *Entrepreneurship, legal nihilism, liberalization, determinism, administrative-legal, inclusive market, Lex.uz, legal culture, freedom of thought, obligations.*

KIRISH

Iqtisodiy munosabatlarni isloh qilish tadbirkorlik subyektlari faoliyatini erkinlashtirish prinsiplari bilan bog‘liq. Erkinlashtirish prinsipi tadbirkorlik faoliyatini rivojlantiruvchi, innovatsion va intellektual harakatchanlikka yo‘naltiruvchi bosh determinant hisoblanadi. Biroq, iqtisodiy jarayonlarning de-yure liberallashuvi ma’muriy apparatda byurokratik to‘siqlarning saqlanishi hamda tadbirkorlik strukturasida huquqiy nigilizm fenomenining mavjudligi sharoitida kutilgan samarani bermaydi. Shu sababli, ma’muriy bosimni kamaytirish orqali tadbirkorlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish o‘rtasidagi ma’muriy-huquqiy determinizmni tadqiq etish dolzarb vazifadir.

Tadbirkor shaxs huquqiy madaniyatini shakllantiruvchi elementlar sifatida huquqiy ong, huquqiy bilim va huquqiy tafakkurni rivojlantirish zaruriyati ijtimoiy-falsafiy asoslarga ega. Respublikada tadbirkorlik faoliyatini tartibga soluvchi milliy qonunchilik tizimining takomillashuvi hamda xalqaro normalar bilan implementatsiya jarayonlari jadallashmoqda. Qonunchilikning yangilanishi bilan bir qatorda, tadbirkorlik subyektlari tomonidan huquqiy ma’lumotlarni olishlari uchun ochiq elektron virtual platformalarning joriy etilishi huquqiy nigilizmni bartaraf etishga xizmat qilmoqda. Tadbirkorlik muhitining huquqiy madaniyatini belgilovchi omillar subyektlarning ta’lim darajasi, huquqiy savodxonligi, huquqiy ma’lumotlarning ochiqligi, madaniy-aksiyologik ta’sirlar hamda biznesni tartibga soluvchi davlat organlarining funksional samaradorligidir.

Tadbirkor shaxsning huquqiy madaniyatini oshirishning deterministik tahlili maxsus ta’lim dasturlari, huquqiy tashabbuslar va amaliy tajribaning biznes subyektlarida huquqiy mas’uliyatni shakllantirishga ta’sirini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Ushbu jarayonda erkinlik prinsiplari, milliy va umumbashariy aksiologik omillar tadbirkorlik strukturasida kasbiy madaniyatning praksiologik xususiyatlarini tarkib toptirishga xizmat qiladi. Qonunchilik va biznes amaliyoti o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlashda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish huquqiy ongni o‘stiruvchi drayverdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek: *“...ishning ko‘zini biladigan, odamlarga mehnat qilish va daromad topish uchun sharoit yaratadigan, vatanparvar hamda fidoiy tadbirkorlarni biz doimo boshimizga*

ko‘taramiz”. Ushbu konsept qonun ustuvorligi amaliyotiga daxldordir, chunki qonun ustuvor bo‘lmay turib, barqaror iqtisodiy o‘zgarishlarni ta’minlash imkonsizdir. Oliy Majlis Senati Raisi T. Narbayevaning keyingi yillarda tadbirkorlikni rivojlantirishning normativ-huquqiy bazasini mustahkamlovchi 50 dan ortiq farmon va qarorlar qabul qilinganligi to‘g‘risidagi fikrlari ham sohada davlat tomonidan tizimli islohotlar olib borilayotganligini isbotlaydi. Natijada, tadbirkorlik sohasidagi ma’muriy-huquqiy muammolarni o‘z vaqtida ijobiy hal etish hamda aholi turmush darajasini oshirish imkoniyati vujudga kelmoqda.

Tadqiqotning bosh maqsadi — iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida tadbirkorlik faoliyati subyektlarining professional bilim-ko‘nikmalari hamda huquqiy madaniyatini oshirish, ulardagi huquqiy nigilizmni ma’muriy-huquqiy determinizm qonuniyatlari asosida bartaraf etish hamda novatorlik qobiliyatlarini namoyon qilishlari uchun zarur bo‘lgan mustahkam huquqiy shart-sharoitlarni modernizatsiyalashgan huquqiy mexanizmlar orqali tahlil etishdan iboratdir.

Tadbirkorlik strukturasida huquqiy madaniyatning shakllanishi obyektiv qonunchilik asoslari hamda subyektlarning subyektiv huquqiy ongi o‘rtasidagi deterministik bog‘liqliklarga tayanadi. “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun normalariga muvofiq, fuqarolarning ushbu faoliyatda erkin ishtirok etishi, ularning ishchanlik faolligini oshirish hamda huquqlarini himoya qilish uchun kafolatlar yaratish davlatning bosh vazifasi hisoblanadi. Obyektiv omil sifatida qonunchilik bazasining takomillashishi, xalqaro shartnoma qoidalarining implementatsiya qilinishi hamda ochiq elektron virtual platformalarning joriy etilishi tadbirkorlik subyektlari uchun huquqiy ma’lumotlar ochiqligini ta’minlaydi va ma’muriy bosimni kamaytiradi.

Biroq, iqtisodiyotni erkinlashtirishning ushbu obyektiv mexanizmlari subyektiv omil — tadbirkor shaxs dunyoqarashi va huquqiy ongi bilan uyg‘unlashgandagina kutilgan natijani beradi. Qonunchilikka ko‘ra, tadbirkorlik o‘zi tavakkal qilib va o‘z mulkiy javobgarligi ostida foyda olishga qaratilgan tashabbuskorlik faoliyatidir. Aynan ushbu tavakkalchilik va mulkiy javobgarlik sharoitida subyektlarning huquqiy savodxonligi pastligi huquqiy nigilizm fenomenini keltirib chiqaradi. Huquqiy nigilizm tadbirkorlik subyektlarining huquqiy normalarni aylanib o‘tishiga, ma’muriy tartib-taomillarga rioya etmasligiga va natijada korrupsion xavflarning chuqurlashishiga sabab bo‘ladi. Ma’muriy-huquqiy determinizm qonuniyatiga ko‘ra, davlat organlari tomonidan biznesni tartibga solish samaradorligi oshishi va byurokratik yukning kamayishi subyektiv huquqiy ong deformatsiyasini bartaraf etuvchi asosiy omildir.

Shu sababli, tadbirkor shaxsning huquqiy madaniyatini oshirish ta’lim darajasi, maxsus huquqiy dasturlar va amaliy tajribaning biznes subyektlarida huquqiy mas’uliyatni shakllantirishga ta’sirini tahlil qilishni talab etadi. Huquqiy ong, huquqiy bilim va huquqiy tafakkur elementlarining rivojlanishi tadbirkorlik strukturasida kasbiy madaniyatning praksiologik xususiyatlarini va qonunga itoatkorlik refleksini qaror toptiradi. Davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollardan mustasno ravishda tadbirkorlik subyekti bo‘la olmasligining qat’iy belgilanishi ham boshqaruv apparatida manfaatlar to‘qnashuvini cheklashga hamda tadbirkorlar dunyoqarashida qonun ustuvorligiga bo‘lgan ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Yangi O‘zbekistondagi iqtisodiy transformatsiya jarayonlari an’anaviy erkin bozor modelidan voz kechib, davlatning proaktiv va maqsadli (yumshoq) aralashuvini taqozo etuvchi inklyuziv iqtisodiyot shaklini vujudga keltirmoqda. Iqtisodiy institutlarning inklyuziv xarakteri, britaniyalik Jeyms Alan Robinson va amerikalik Daron Ajemo‘g‘li ta’kidlaganidek, subyektlarga faqat qobiliyatiga mos faoliyat turi bilan shug‘ullanish imkonini beribgina qolmay, barcha uchun teng raqobat muhitini va innovatsion g‘oyalar egalarining bozorga erkin kirishini kafolatlaydi. Binobarin, inklyuziv bozorlar faqat cheklovlardan xoli bo‘lgan erkin bozor degani emas, balki aralash turdagi iqtisodiy munosabatlarning samarali kombinatsiyasidir. Davlat boshqaruvining ushbu muvozanatlashgan modelini o‘rta asr ijtimoiy-siyosiy tafakkur namoyandasi Nikollo Makiyavelli ham qo‘llab-quvvatlagan holda, aralash davlat shaklini eng matlub tizim sifatida e’tirof etgan. Mazkur nazariy konsepsiya tadbirkorlik strukturasida huquqiy nigilizmni jilovlash va davlat-biznes munosabatlarini huquqiy tartibga solishning deterministik asosi hisoblanadi.

Tadbirkorlik faoliyatida intellektual va fikrlash erkinligi subyektning huquqiy madaniyati va nutq reflekslari bilan uzviy bog‘liqdir. Ammo jamiyatda demokratik tamoyillarning qaror topishi yo‘lida o‘tmishdagi mustabid tuzum davridan qolgan ta’qib va tazyiqlarning fuqarolar ongidagi asoratlari hamda mansabdor shaxslar oldida o‘zini tobe sezish kayfiyati hamon huquqiy debyutantlik ko‘rinishida saqlanib qolmoqda. Bu kabi qo‘rquv inqirozi va subyektiv tobelik iqtisodiy muammolar, moddiy qiyinchiliklar va ma’muriy to‘siqlar oqibatida yanada chuqurlashadi. Vaholanki, mavjud ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni bartaraf etish fikr erkinligini va oshkoralikni taqozo etgani kabi, hayotiy muammolarning adolatli yechilishi ham subyektlarda erkin huquqiy tafakkurning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi (sabab-oqibat determinizmi). Liberal iqtisodiyot nazariyasi asoschisi Adam Smit

“Xalqlar boyligining tabiati va sabablarini o‘rganish” asarida bozor mexanizmlari va “ko‘rinmas qo‘l” samarali ishlashi uchun shaxslar o‘z resurslarini, kapitali va mehnatini mustaqil boshqarishga imkon beruvchi huquq va erkinliklarga ega bo‘lishi lozimligini, davlatning haddan tashqari ma’muriy tartibga solishi va yuqori soliq yuklari savdo munosabatlariga to‘sqinlik qilishini isbotlagan.

Shu sababli, muammolarning ochiq aytilishi va oshkoralik muhitining yaratilishi bevosita ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirish islohotlari bilan korrelyatsiya qilinadi. Matbuot erkinligi huquqiy demokratik davlatda va fuqarolik jamiyatini barpo etishda davlat va shaxs o‘rtasidagi ko‘prik hamda jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning bosh minbaridir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ijtimoiy-sohadagi islohotlar ustidan jamoatchilik nazorati samaradorligini oshirishga doir qarorlari ushbu tizimning huquqiy mexanizmini mustahkamladi. Bu borada respublikada “Fuqarolik jamiyati”, “Huquq va burch”, “Inson va qonun” kabi 40 dan ortiq davriy nashrlarni qamrab olgan o‘ziga xos “yuridik matbuot” tizimining shakllanishi aholi va tadbirkorlarning huquqiy ongi deformatsiyasini bartaraf etishda muhim institutsional vositadir.

Tadbirkor shaxs tushunchasi mustaqillik davrida shakllangan yangi, ammo tarixiy ildizlarga ega bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy hodisa bo‘lib, uning professional faoliyati to‘g‘ridan-to‘g‘ri Konstitutsiyaning 33-moddasida mustahkamlangan fikrlash, so‘z va e’tiqod erkinligi hamda axborotni erkin izlash va olish huquqi bilan kafolatlanadi. Jamiyat a’zolarining, ayniqsa tadbirkorlik subyektlarining shaxsiy va professional fikrlarini mustaqil va erkin ifoda qila olishlari, axborot olish erkinligi uchun virtual elektron platformalarning mavjudligi ularda kasbiy madaniyatning praksiologik xususiyatlarini va ma’muriy o‘zboshimchaliklarga qarshi aksilkorrupsion huquqiy immunitetni to‘liq qaror toptiradi.

Inklyuziv iqtisodiy institutlarning barqarorligi va ma’muriy-huquqiy determinizm qonuniyatlari, bevosita tadbirkorlik subyektlarining subyektiv huquqlari hamda yuridik majburiyatlari o‘rtasidagi muvozanat bilan belgilanadi. Qonunning 8-moddasida mustahkamlab qo‘yilgan huquqiy normalar tizimi tadbirkorlik subyektlariga qonunchilikda taqiqlanmagan har qanday faoliyatni amalga oshirish, mulk huquqi asosida o‘ziga tegishli bo‘lgan mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish bo‘yicha keng subyektiv imkoniyatlar taqdim etadi. O‘z faoliyati yo‘nalishlarini, tovarlar yetkazib beruvchilarni va iste’molchilarni mustaqil tanlash, bozor konyunkturasidan kelib chiqib narxlar hamda tariflarni mustahkam shartnomaviy munosabatlar asosida realizatsiya qilish erkinligi liberal iqtisodiyot modelining huquqiy drayveridir. Ayniqsa, barcha ishlab

chiqarish xarajatlarining o‘rni qoplanib, soliqlar to‘langanidan keyin qolgan daromadni cheklanmagan miqdorda erkin tasarruf etish huquqi subyektlarning innovatsion harakatchanligini oshiradi hamda ularning qonuniy yo‘l bilan daromad topishga bo‘lgan intellektual ishonchini mustahkamlaydi.

Biroq, huquqiy madaniyatning shakllanishi va huquqiy nigilizmning bartaraf etilishi faqatgina huquqlar subyeksiyasi bilan cheklanmaydi. Ma’muriy-huquqiy determinizm qonuniyatiga ko‘ra, huquqlardan to‘liq va erkin foydalanish oqibati qonunda belgilangan majburiyatlarning qat’iy va so‘zsiz bajarilishi (oqibat) bilan uzviy korrelyatsiya qilinadi. Qonunning 9-moddasiga muvofiq, tadbirkorlik subyektlari o‘zlari tuzgan shartnomalardan kelib chiqadigan majburiyatlarni bajarishi, soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni o‘z vaqtida to‘lashi, shuningdek, mehnat shartnomasi bo‘yicha ishlayotgan shaxslarning huquqlarini himoya qilgan holda mehnatga haq to‘lash tizimini qonunchilik talablaridan kam bo‘lmagan miqdorda belgilashi shart. Tizimdagi huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishda mehnatni muhofaza qilish, xavfsizlik texnikasi, ekologiya, sanitariya, raqobat to‘g‘risidagi hamda iste’molchilarning huquqlarini himoya qilish haqidagi qonunchilik talablariga rioya etish majburiyati tadbirkorning ijtimoiy va huquqiy mas’uliyatini shakllantiradi.

Tadbirkorlik strukturasida huquqiy nigilizm va deformatsiyalashgan huquqiy ong aynan majburiyatlarni buzish yoki ulardan qochishga bo‘lgan intilish shaklida namoyon bo‘ladi. Buxgalteriya, tezkor va statistika hisobini qonunchilik talablariga muvofiq yuritmaslik hamda davlat organlariga hisobotlarni belgilangan tartibda taqdim etmaslik holatlari latent kriminogen risklarni keltirib chiqaradi. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, agar davlat boshqaruvi organlari tomonidan ortiqcha tartibga solish va ma’muriy bosim darajasi pasaytirilsa, bu holat tadbirkorlarning qonuniy majburiyatlarni o‘z ixtiyori bilan bajarish refleksini kuchaytiradi va qonun buzish kayfiyatini yo‘qotadi. Demak, huquq va majburiyatlar mutanosibligining virtual elektron platformalar orqali shaffof ta’minlanishi tadbirkor shaxs dunyoqarashida kasbiy va huquqiy madaniyat prinsiplarining praksiologik asosda qaror topishini kafolatlovchi bosh huquqiy imperativdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlik strukturasida huquqiy nigilizmni bartaraf etish va iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayonlari o‘zaro mazmuniy-tizimli hamda ma’muriy-huquqiy determinizm qonuniyatlariga tayanadi. Iqtisodiy munosabatlarning de-jure liberallashuvi ma’muriy apparatdagi byurokratik to‘siqlarning kamayishi (sabab) hamda subyektlarning qonunga itoatkorlik refleksi

va huquqiy madaniyati yuksalishi (oqibat) o‘rtasidagi to‘g‘ri proportsional bog‘liqlikni isbotlaydi.

Daron Ajemo‘g‘li va Jeyms Robinsonning inklyuziv iqtisodiy institutlar to‘g‘risidagi konseptual qarashlari hamda Adam Smitning bozor mexanizmlari nazariyasi milliy qonunchilik tizimida o‘z ifodasini topmoqda. Milliy qonunchilik bazasi, xususan, “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun normalari doirasida tadbirkorlik subyektlariga berilgan keng huquqlar va ularning zimmasiga yuklatilgan yuridik majburiyatlarning mutanosibligi bozor iqtisodiyotining inklyuziv barqarorligini ta’minlovchi bosh mezondir. Tadbirkorlik subyektlarining o‘z faoliyatini tavakkalchilik va mulkiy javobgarlik sharoitida mustaqil boshqarishi, ularning fikrlash va axborot olish erkinligi huquqiy ong deformatsiyasini bartaraf etuvchi asosiy omil hisoblanadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish joizki, an’anaviy mustabid qo‘rquv va ma’muriy tobelik asarlarini tadbirkorlar dunyoqarashidan butunlay chiqarib tashlash bevosita ochiq elektron virtual platformalarning imkoniyatlari va yuridik matbuotning jamoatchilik nazoratidagi roli bilan bog‘liq. Tadbirkorlik muhitida huquqiy ong, huquqiy bilim va tizimli huquqiy tafakkur elementlarini rivojlantirish orqali huquqiy nigilizmga barham berish – nafaqat soha vakillarining huquqiy savodxonligini oshirish, balki mamlakatda erkin bozor ekotizimining daxlsizligini va barqaror demokratik taraqqiyotni kafolatlovchi strategik imperativdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (yangi tahriri), **2023-yil 30-aprel.**
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida (yangi tahriri), **2012-yil 2-may**, O‘RQ-328-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi – Lex.uz.
4. Daron Ajemo‘g‘li, Jeyms A. Robinson. Mamlakatlar tanazzuli sabablari: qudrat, boy-badavlatlik va kambag‘allik manbalari (Why Nations Fail), **2012**